

1.01
Prejeto 13. 5. 2009

UDK 061.22:323.1(497.4)"1900/1914"

Željko Oset*

Idejnopolitični spori v Slovenski matici od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne**

IZVLEČEK

Članek analizira napeto dogajanje v vodilni slovenski kulturni organizaciji, Slovenski matici, od začetka močnejših svetovnonazorskih trenj konec devetdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne. Matica je delovala kot društvo, katerega namen je izdajanje slovenskih znanstvenih in poljudnoznanstvenih knjig. Društvo je aktivno sodelovalo pri perečih kulturnih problemih (od standardizacije slovenskega jezika in oblikovanja slovenske znanstvene terminologije do prizadevanja za slovenske srednje šole in za ustanovitev slovenskega vseučilišča). S svojim delovanjem je bila močno vpeta v družbeno okolje. Spremembe le-tega so močno odmevale in se odražale v Slovenski matici, predvsem po razpadu politične sloge ter postopnem ločevanju duhov. Argumente so zamenjala svetovnonazorsko ter politično zaznamovana stališča. Posebej je bilo to izrazito ob tiskanju Štrekljevih Narodnih pesmi in proslavi 400. obletnice rojstva Primoža Trubarja.

Ključne besede: Slovenija, kultura, Slovenska matica, kulturni boj, politizacija kulturnih društev, Fran Levec, Fran Ilešič, Primož Trubar, Karel Štrekelj

ABSTRACT

IDEOLOGICAL-POLITICAL DISPUTES IN THE SLOVENSKA MATICA SOCIETY FROM THE END OF THE 19TH CENTURY UNTIL WORLD WAR I

In the following article the author analyses the tense developments in Slovenska matica, the leading Slovenian cultural organisation, in the time of stronger ideological clashes from the end of the 1890s until World War I. Slovenska matica operated as a Society whose intention was to publish Slovenian scientific and popular scientific books. The Society was actively involved in the pressing cultural problems (from the standardisation of the Slovenian language and the establishment of Slovenian scientific terminology to the efforts to ensure Slovenian secondary schools and found a Slovenian university). With its activities it was strongly integrated into the social environment, thus the changes in the society, especially after the dissolution of the political unity and the gradual separation of spirits, resounded strongly and had significant influence on the Slovenska matica organisation. The argumentation was replaced by ideologically and politically marked standpoints. That was

* Univ. dipl. zgodovinar, mladi raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: zekoo@inz.si

** Članek sem napisal za številko Prispevkov za novejšo zgodovino ob žalostni izgubi dr. Ervina Dolenca, ki je bil moj mentor, s katerim sem žal imel priložnost sodelovati le dobro leto. Kljub skromno odmerjenemu času najinega sodelovanja sem mu hvaležen za nasvete, energijo in podporo. Ervin je v medsebojnih odnosih poudarjal človeškost. Zelo prijeten je namreč občutek, ki ti ga da oseba - in Ervin je bil v tem vrhunski -, da nisi samo enakopraven, ampak tudi enakovreden sogovornik.

especially distinctive during the publishing of Štrekelj's collection of Slovenian folk songs and the celebration of the 400th anniversary of Primož Trubar's birth.

Key words: Slovenia, culture, the Slovenska matica organisation, politics, cultural struggle, politicisation of cultural societies, Fran Levec, Fran Ilešič, Primož Trubar, Karel Štrekelj

Zadnja leta 19. stoletja je na Slovenskem zaradi le delne izpolnitve narodnih zahtev, predvsem na šolskem področju, prevladoval pesimizem. V omenjenem obdobju sta na pomenu pridobila socialno vprašanje in svetovnonazorska diferenciacija, ki je porodila oster boj v civilni družbi. Ta boj je očiten predvsem po I. katoliškem shodu¹ leta 1892 v Ljubljani, na katerem so bile postavljene smernice kulturnega, izobraževalnega, gospodarskega in socialnopolitičnega delovanja.²

Na politično dogajanje niso bila imuna niti kulturna in športna društva, v katerih je potekal boj za idejno prevlado. Ta je navadno vodil k umiku skupine svetovnonazorskih somišljenikov in posledično k ustanovitvi konkurenčnega društva s sorodnim namenom. Ob političnih nesoglasjih in ločevanju duhov so trpela društva, ki so postala predmet političnega obračunavanja,³ po drugi strani pa spori niso bili zgolj negativni, saj so pripomogli k širši kulturni ponudbi.

Tovrstnemu dogajanju se ni izognila niti Slovenska matica, ki je bila kot eno izmed najpomembnejših kulturnih društev toliko bolj izpostavljena trenjem v družbenem okolju ter nasprotujočim si interesom in pričakovanjem. Le-ta so se razlikovala predvsem glede uresničevanja društvenega namena in postavljanja moralno-estetskih kriterijev za tisk v Matičinih publikacijah.

Idejnopolitični spori v Slovenski matici so se v večjem obsegu začeli pojavljati konec devetdesetih let 19. stoletja. Torišče sporov je bil sprva založniški program društva. V nagovoru na 34. občnem zboru 24. 5. 1899 je predsednik Levec opozoril, da se v dveh dnevnikih časopisih (Slovenski narod in Edinost) pojavljajo kritične ocene dela društvenega vodstva. Temu so očitali vihravost in nereprezentativno sestavo odbora ("nima programa, ima pa preveč profesorjev in duhovnikov"). Levce je kritike zavrnil kot "iz trte izvite" in "strankarsko zabeljene". Prvi očitek je razumel kot osebni napad in je zato opozoril, da društvo ni torišče za

¹ Katoliško gibanje je namreč zahtevalo rekatolizacijo vsega modernega človeškega bivanja. Argument zanjo je bil teza, da ves družbeni in svetovni red temelji na načelih sholastične filozofije in da se bo porušil, če se odstrani ta temelj. Stane Granda: Jeglič in katoliški shodi. V: Jegličev simpozij. Celje 1991, str. 333-336.

² Vasilij Melik: Problemi slovenske družbe 1897-1914. V: Slovenci 1848-1918, Maribor 2002, str. 600-606. Peter Vodopivec: O slovenskih političnih tradicijah v času nastanka Kraljevini Srbov Hrvatov in Slovencev. V: Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1941. Ljubljana 2007, str. 22-32. Janez Juhart: Ali je mogoče s totalitarizmom presojeti demokracijo. V: Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1941. Ljubljana 2007, str. 35-51.

³ Ervin Dolenc: Kulturni boj : slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929. Ljubljana 1996, str. 95-104. Zvonko Bergant: Slovenski klasični liberalizem : idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891-1921. Ljubljana 2000. V knjižici Slovenski liberalizem v pravi luči je kot najuspešnejše sredstvo navedeno ekskomunikacija. Ob tem je potrebno poudariti, da je v publikaciji možno zaznati dramtizacijo trenutka za dosego mobilizacije neopredeljenih, saj je bila knjiga namenjena "zapeljanim in revežem". Slovenski liberalizem v pravi luči. Ljubljana: Obrambno društvo, str. 64, 73-74. Prim. Jurij Perovšek: Na poti v moderno : poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja. Ljubljana 2005.

vrto glave in prevratne poskuse.⁴ S predsednikovo izjavo so bili pomirjeni razburjeni člani. Iz kasnejše perspektive je jasno, da se je s tem začel nepovraten proces trenj med ključnima svetovnonazorskima skupinama članov odbora. Razlike med njimi so se zaostriale ob vsakokratni komentirani izdaji Narodnih pesmi.⁵ Problematičen je bil tako sam izbor pesmi kakor tudi oddaja naročila za tiskanje.⁶ Komentarji in ocene odražajo sočasno politično dogajanje. Na to jasno opozarja komentar odbornika Antona Koblarja, ki je v imenu društva 8. 5. 1899 odpovedal tiskanje tretjega zvezka Štrekljevih Narodnih pesmi, ker je lastnica tiskarne "pri zadnjih volitvah v občinskem svetu volila z narodno stranko". Sama odpoved, še bolj pa utemeljitev, je sprožila burne odzive. Proti takšni politizaciji je nastopila večina odbornikov.⁷

Na to, da je bilo v Slovenski matici napeto, nakazuje tudi predsedujoči dr. Fran Lampe v nagovoru⁸ na 36. rednem občnem zboru 27. 6. 1900, v katerem je izrazil nujno po slogi. Pozivi k obnovi sloge niso bili uspešni, kar je razvidno iz periodičnih ponovitev teh pozivov in v stagnaciji ter celo zmanjševanju števila članov Slovenske matice. Podobno usodo kot Matica so delila ostala kulturna društva.⁹ Na slabo stanje je na 37. občnem zboru Slovenske matice opozoril Fran Levec. V nagovoru je ocenil, da politični razkol slabo vpliva na stanje kakor tudi medčloveške odnose v društvu: "Podobno kot v javnem življenju, kjer razkol razjeda vse našo javno življenje, tudi med matičnimi udi, osebne mržnje do poverjenikov." Levec je opozoril, da vse naštetu nima nikakršne povezave z delovanjem in prizadevanji društva. Matica je bila namreč kulturno društvo, zaradi česar lahko pod njenim okriljem sobivajo posamezniki različnega stanu in političnega prepričanja, če so pripravljeni z združenimi moči sodelovati za razvoj društva.¹⁰ Kljub predsednikovim pozivom se napetosti niso umirile. Na to nakazuje pismo profesorja Kržiča (14. 5. 1901, se pravi sočasno z občnim zborom), ki se je pritoževal nad društvenim založniškim opusom. Ta je po njegovi oceni žalil duhovnike. Žalitev je videl v "pohujšljivih romanih in narodnih pesmih".¹¹ Že tako vzbujene strasti je dodatno zaostрил dr. Požar na slavnostnem sprejemu pri ljubljanskem županu za

⁴ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Slovenska matica (AS 621), šk. 16. Že pred tem so se pojavljali razni koncepti, progami in želje glede delovanja društva. Na to je na 28. rednem občnem zboru 7. 6. 1893 opozoril predsednik Levec. "Vsak stan je hotel imeti od Matice, česar je potreboval, zato je prihajalo do burne fluktuacije članstva (1872-1895, 1880-1950)". Društvo je uspešno saniral Marn, ki je po smrti Bleiweisa poskrbel, da so se sčasoma pomirili razburjeni duhovi, ter opozoril, da Matica ni niti akademija niti založba za učne knjige. Dvignil je število članov od 1084 na 1926 in pomladil odbor, poskrbel za rast premoženja za 5000 goldinarjev, skrbel za redno izdajanje knjig in izboljšal njihovo kakovost. V Letopisu je rezerviral prostor za izvirne znanstvene in znanstvenopoučne razprave, za leposlovje je ustanovil posebno Zabavno knjižico. ARS, AS 621, šk. 14.

⁵ Nasprotniki tiskanja Narodnih pesmi so poudarjali pomen Cerkev, katoličanov pri ustanovitvi Slovenske matice. Sklicevali so se na dogovor, sprejet na prvem občnem zboru 11. 5. 1865, da se bo društvo ogibalo spornih tem, ker je "slovensko ljudstvo vdano katoliški cerkvi". Poleg tega so sprejeli zavezo, da Matica ne "bode trpela v ulnjaku kvarljivih trotoev". ARS, AS 621, šk. 1 in 3.

⁶ Karel Štrekelj je posebej zahteval, da Narodne pesmi tiska Miličeva tiskarna. Ob zamenjavi s Katoliško tiskarno pri petem snopiču je odločno protestiral. Odbor si kljub temu ni premislil, tako da je Katoliška tiskarna tiskala vse nadaljnje snopiče Narodnih pesmi. ARS, AS 621, šk. 15-17.

⁷ ARS, AS 621, šk. 16.

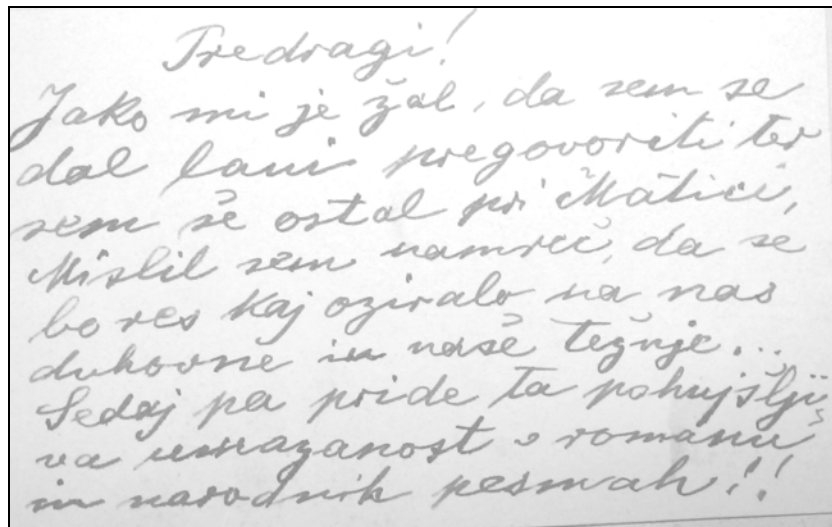
⁸ "Matica je mati, mati je srečna, če so njeni otroci srečni, srečni pa so če se med sabo ljubijo in če so složni. Ako nismo složni otroci ne moremo biti srečni in ne moremo napredno delovati."

⁹ ARS, AS 621, šk. 17.

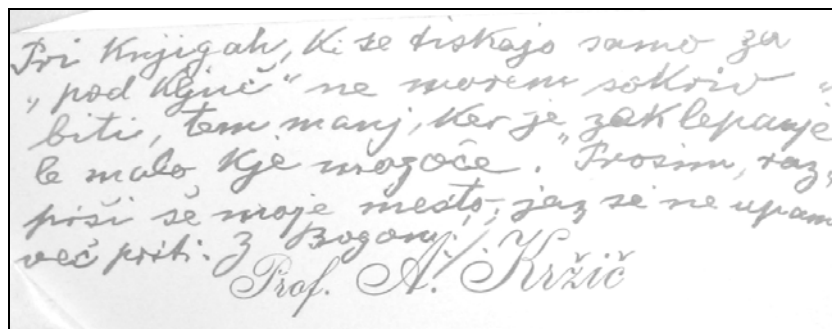
¹⁰ Prav tam.

¹¹ Prav tam.

častnega člana Matice grofa Harracha.¹² V pozdravnem nagovoru je tematiziral razvoj slovenskega jezika in se s tem posredno dotaknil tudi reformacije. Minimalizacija pomena reformacije je sprožila burne polemike v časopisju. Zaradi tega je Matica zavrnila vabila na časnikarski shod,¹³ da ne bi dodala energije v političnem obračunavanju, ter bila s tem postavljena v vrtinec trenj.¹⁴

Predragi!
 Jako mi je žal, da sem se
 dal launi pogovoriti, ter
 sem se ostal pri Matici,
 mislil sem namreč, da se
 bo res kaj oziralo na nas
 duhovne in naše težnje...
 Sedaj pa pride ta pohujšljivi
 va umazanost s romanami
 in navodnih pesmah!

Tri knjigah, ki se tiskajo samo za
 „pod ključ“ ne morem sodbati
 biti, tem manj, ker je „zaklep“
 le malo kje mogoče. Prosim, raz,
 piši se moje mesto, jaz se ne upam
 več priti. 3. Bogomj. r. v. v.
 Prof. A. Kržič

Pismo Antona Kržiča, ki ga je odboru poslal 14. 5. 1901. V njem se pritožuje nad društvenimi knjigami, ki ne ustrezajo njegovim estetsko-moralnim kriterijem.¹⁵

¹² Jan grof Harrach je bil častni član od leta 1883. Bil je velik prijatelj Slovencev in njihovih kulturnih teženj. V času ljubljanskega potresa je bil vodja pomožne akcije. Zavzemal se je tudi za izgradnjo dolenske železnice. Umrli je 13. 12. 1909. Fran Maselj: Letno poročilo tajnikovo. V: Letopis Matice slovenske, 1910, str. 11.

¹³ Časnikarski shod je organiziralo Pisateljsko podporno društvo, ki se je leta 1909 preimenovalo v Društvo slovenskih časnikarjev. Društvo je združevalo pretežno liberalno misleče novinarje in kulturnike. Anton Terstenjak: Pisateljsko podporno društvo v Ljubljani : ob svoji petindvajsetletnici 1885-1910. Ljubljana 1911 (dalje Terstenjak, Pisateljsko podporno društvo v Ljubljani).

¹⁴ ARS, AS 621, šk. 18.

¹⁵ ARS, AS 621, šk. 17.

V društvu so se razmere navadno zaostriale ob vsakoletnem določanju založniškega programa in recenziranju prispelih rokopisov. Najbolj so bile sporne Narodne pesmi. Med moralno angažirani odborniki Matice velja posebej izpostaviti dr. Požarja in dr. Sušnika. Dr. Požar je na 129. seji odbora 14. 5. 1902 recenzentom očitil, da so do prof. dr. Štreklja preveč mili zaradi dejstva, ker je univerzitetni profesor. Dlje v kritiki je šel Sušnik, ki se je nad petim snopičem pritožil, da ne dosega estetsko-moralnih standardov in da pesmi žalijo verski čut. Razprava o projektu Narodnih pesmi se je nadaljevala in postala ključna tema na 33. občnem zboru 4. 6. 1902. Odločno je kolega, sodelavca in prijatelja branil Matija Murko, ki je poudaril potrebo po izdajanju znanstvenih knjig, s čimer je Slovenska matica upravičevala državno podporo. Ob tem je poudaril, da je za dosego slovenskega vseučilišča potrebno izdajati znanstvene knjige. To je mogoče doseči s temeljito reformo društva, tako da bo v ospredje stopilo njegovo osnovno poslanstvo - gojitev slovenskega znanstvenega duha. Ob tem je poudaril, da je znanost združljiva z vero. Kot primer je navedel Karla Štreklja, ki je "strogo veren mož" ter zato pozna moralne norme okolja in s tem meje, do katerih znanstvenoraziskovalno delo sme. S predgovornikom se ni strinjal dr. Lampe, ki je poudaril, da ima društvo širši kulturni in ne le znanstveni namen. Zato je predlagal, da bi Matica sprejela temu ustrezni založniški okvir. V razpravo je posegel dr. Tavčar, ki je izrazil podporo Štreklju, saj je njegovo delo sestavljeno na znanstvenih kriterijih. Zaradi tega zanj veljajo drugačni estetski in moralni kriteriji. Tavčar je zato predlagal sprejem rokopisa petega snopiča Narodnih pesmi med Matičine publikacije. Za predlog je glasovalo 19 odbornikov, 12 jih je bilo proti, 9 se jih je vzdržalo, dva pa sta odšla, zaradi česar člani niso bili več sklepčni. Kljub temu je Matica peti zvezek Narodnih pesmi izdala.¹⁶

Razgrete strasti na občnem sporu so se znova odrazile na seji odbora 23. 6. 1902 po občnem zboru, na kateri so volili društvene funkcionarje. Pri volitvah je do izraza prišla razklanost društva. Za predsednika je bil izvoljen dotedanji predsednik Fran Levec, ki je v pozdravnem nagovoru izrazil želje, "da bi se vznemirjenost, ki se je v zadnjem času pokazala med društveniki, kmalu polegla". Opozoril je, da se mora Matica opirati na dotedanje moči, torej na ves narod, saj v primeru, da postane strankarska izpostava, izgubi polovico ali vsaj tretjino članov.¹⁷

Spori so se spet pojavili ob recenziranju sedmega snopiča Narodnih pesmi. Maksimilijan Pleteršnik je ocenil, da so v rokopisu nekatere "kosmate in robate pesmi". Kljub temu je ob manjših spremembah predlagal tiskanje rokopisa. Z njim se ni strinjal drugi odbornik, Mihael Opeka, ki je bil proti tiskanju zaradi žgečkljive vsebine pesmi. Zato je predlagal obravnavo rokopisa na knjižnem odseku. Na seji 17. 1. 1903 so sklenili, da naj avtor odpravi napake ter umakne javno "spotkljive" pesmi. V razpravi sta bila ključna protagonist Opeka in Tavčar. Prvi je izdaji v nespremenjeni obliki odločno nasprotoval, medtem ko je Tavčar tiskanje podpiral. Obravnavo je ocenil za nepotrebno, saj se je po njegovem mnenju knjižni odsek postavil v vlogo nraštvene komisije, kar pa, kot je poudaril, ni dobro za Slovensko matico kot kulturno institucijo.¹⁸

¹⁶ ARS, AS 621, šk. 18.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ ARS, AS 621, šk. 18. Primeri "robotih in kosmatih pesmi" po izboru Maksimilijana Pleteršnika:

Spori med odborniki in polarizacija javnega mnenja ob noticah v periodičnem tisku so imeli negativen vpliv na število članov Slovenske matice. Upadanje števila je bil pereč problem, saj je imelo društvo relativno skromno glavnico premoženja, katere polovica je predstavljala hiša na Kongresnem trgu. Zaradi tega je bilo društvo odvisno od števila članov ter njihove plačilne discipline. Trenja in nezadovoljstvo nad Matičinimi publikacijami so botrovali upadu števila članov za leto 1901.¹⁹ S tem se je prekinilo obdobje neprekinjene rasti od leta 1882, ko je društvo štelo vsega 1000 članov. V skoraj dvajsetih letih se je število članov povzpelo na 3223 leta 1901. Leta 1901 se je število zmanjšalo za 147, kar gre na račun izstopa 361 članov ter pristopa le 227. Število izstopov je bilo najvišje v dotedanji zgodovini društva.²⁰ Obseg izstopov nakazuje na nestrinjanje s knjižnim programom. Pomenljivo je pismo poverjenika Josipa Koca, ki je odboru poročal o težavah pri zbiranju "udnine". Za to naj bi bil kriv odmik od založniškega programa oziroma "manko knjig v onem duhu kakor nekdej". Pismo odraža težave, s katerimi so se soočali poverjeniki ob pobiranju članarine, ko so naleteli na nezadovoljstvo in razočaranje članov Slovenske matice.²¹

Povod za nova medsebojna trenja v odboru je bila neudeležba društvene delegacije na Strossmayerjevem²² pogrebu. Sledila je razprava, ki je bila odziv na časopisne komentarje. Ti so namigovali, da je bil izostanek načrten, saj se je društvo potegovalo za državno podporo. Zaradi tega je bila Matica previdna pri tesnejšem povezovanju z drugimi slovanskimi narodi. O tem se je razvila razprava na 41. občnem zboru 7. 6. 1905. V tem kontekstu je moč razumeti Levčevo izjavo, da je Slovenska matica pri zblíževanju z Matico hrvatsko svoje korake že napravila, sedaj pa je bila na vrsti Matica hrvatska.²³ Omenjena ocena je bila hudo razočaranje za člane društva, ki so se trudili za tesnejšo povezavo z Matico hrvatsko. Za tesnejšo povezavo se je zavzemal predvsem Fran Ilešič, ki je že na 132. seji odbora 27. 5. 1903 predlagal zblížanje med obema maticama. Predlog o vzajemnosti ni dobil potrebne formalne podpore odbora ter še manj predsednika društva, zaradi česar je bila tema odnosov med obema maticama torišče nesoglasij med predsednikom in Ilešičem. Da bi pomirili razburjenje, so v okviru književnega odseka ustanovili pododsek za preučitev pogojev o tesnejši knjižni zvezi med slovensko in hrvaško matico. Načelnik pododseka je postal dr. Fran Ilešič. Kljub temu so razmere v društvu ostale napete kot struna, zaradi česar je Fran Levec dolgo okleval pri sprejemu mesta predsednika društva. Na 139. seji odbora 19. 6. 1905 je kot razlog za zadržanost navedel "obstoj večih struj, ki hromijo društveno delovanje". Ob volitvah je hkrati potekala tudi razprava o tiskanju člankov. Pobudnik razprave, odbornik Opeka, je predlagal, da matica dosledno upošteva že sprejeti

"Po mojem trebuščku se plazil ne boš", "Mlada sem bila, z ritjo vila, stara sem ratala, rit me je fratala, kaj bo pa zdaj, ko je tir v en kraj?", "Snoč sem pri eni bil, pa me je far lovil, drev bom pa k drugi šel, k far ne bo znal.", "Ljubca moja, al je posteljca tvoja? Kaj me prašaš po nji, snoč si ležal na nji." Toliko za primer iz katerega je razvidna srž problema Narodnih pesmi.

¹⁹ ARS, AS 621, šk. 18.

²⁰ Evgen Lah: Četrto desetletje Slovenske Matice. V: Letopis Matice slovenske 1906, str. 1-21.

²¹ ARS, AS 621, šk. 19.

²² Ob tem je treba opozoriti, da je Strossmayer društvu na začetku njenega obstoja daroval 1000 goldinarjev in je bil s tem največji posamični darovalec. ARS, AS 621, šk. 1. Prim. Poročilo o delovanju. V: Koledar slovenski za navadno leto 1865, Slovenska matica, Ljubljana 1866, str. 13-17.

²³ ARS, AS 621, šk. 20.

sklep,²⁴ da ne bo tiskala člankov, ki niso bili obravnavani v književnem odseku. Poleg tega je zahteval, da ima vsak odbornik možnost vpogleda v posamezen rokopis, ki ga je dobilo društvo. Sklep še zdaleč ni spremenil napetega ozračja v društvu. Na to je v poročilu za leto 1905 opozoril tajnik Lah na 140. seji odbora (23. 10. 1905). Tam je zapisal, da ima napetost, ki v društvu obstaja od 38. občnega zбора, vidno posledico v padanju števila članov društva. Zavrnil je trditev, da so za padec krivi odbor in društveni funkcionarji. Kot vzrok je določil obstoječe napete politične razmere, ki se kažejo tudi v Slovenski matici. Zaradi tega je predlagal slogo oziroma iskanje skupnega imenovalca: "Iščimo to kar nas združuje, ogibljimo se pa onega, kar nas razdružuje." Sklenil je, da "Matica ni politično, marveč literarno društvo, ona ne sme biti strankarska, marveč nad strankami".²⁵

Podobne želje po slogi je imel tudi predsednik društva, ki je od leta 1901 v nagovoru na občnem zboru vsako leto opozoril na potrebo po slogi. Tako je tudi na 42. občnem zboru 16. 5. 1906 opozoril, da je sloga nujni pogoj za delovanje Slovenske matice. Ob tem je navedel pozitivne učinke sloge v letu 1905, saj je društvo pridobilo več kot 200 novih članov. Razlog za povečanje članov je bil poleg pristopa že obstoječih članov predvsem pristop hrvaških članov. Projekt zблиževanja je medtem namreč dobil nov zagon. Ključni protagonist je ostal Ilesič, ki je poskrbel, da je Slovenska matica dobila večje število knjig od Jugoslovanske akademije znanosti in Matice hrvatske.²⁶

Zaradi časopisnih kritik o slabem založniškem programu je bila na 41. rednem občnem zboru (7. 6. 1905) sprejeta zaveza, da bo založniško shemo društva pripravil v ta namen oblikovani programski odsek. Prvo sejo je imel odsek čez tri tedne. Na uvodnem sestanku so vsi udeleženci predstavili vizijo društva, ki naj bi predstavljalo pomemben gradnik slovenske kulture oziroma kulturne produkcije. Govekar je predlagal, da bi bilo v publikacijah več leposlovja ter znanstvenih monografij, s cikličnimi dolgoletnimi projekti pa bi začasno prenehali (Štrekljeve Narodne pesmi). Podobno je razmišljal Požar, ki je predlagal večji obseg znanstvenih publikacij glede na zahteve po slovenskem vseučilišču. Ob tem je predlagal, da bi se moral kristalizirati odnos med Matico in leposlovnimi časopisi. Ostali člani so predstavili svoje parcialne želje. Tako je Zbašnik predlagal izdajanje društvenega časopisa, Turk tiskanje popularne botanike itd. Zaradi različnih mnenj so pogovor prekinili. Nadaljevali so ga 18. 7. 1905, ko so sklenili, da bo Matica izdajala "potrebne in znamenite knjige", Zbornik kot stalno publikacijo za znanstvene vsebine, Letopis kot poročilo o delovanju društva ter tri leposlovne knjige iz Knezove, Zabavne in Svetovne knjižice. V načrtu je bil tudi tisk ene ali dveh poljudnoznanstvenih monografij na leto. V širši izbor za znanstvene monografije so prišle te teme: jugoslovanska Ilirija, zgodovina reformacijske dobe, Bleiweis ter Kmetijske in rokodelske novice, zgodovina slovenskega naroda, poljudna zgodovina slovenske literature, opis drugih slovenskih pokrajin, Prešernova spomenica, etnografske študije o Slovencih, tehniške pridobitve 19. in 20. stoletja, občna kul-

²⁴ Ta problem so obravnavali na seji književnega odseka 28. 6. 1905, na kateri so po daljši razpravi sprejeli predlog dr. Opeke, da ne sme biti noben rokopis natisnjen, če ga nista odobrila odsek in odbor, ter mora biti rokopis vsakemu odborniku na razpolago, da vpogleda v rokopise, ki so namenjeni za objavo v matičnih publikacijah. ARS, AS 621, šk. 20.

²⁵ ARS, AS 621, šk. 20.

²⁶ ARS, AS 621, šk. 20.

tura, zgodovina slovenske umetnosti, kemična tehnologija, bakteriologija in mikroskopija, razne finančne vede, socializem in sociologija, zdravilstvo po raznih strokah, etika in estetika, poetika in dramaturgija, astronomija in zgodovina slovenskega šolstva. Programska shema je bila kompromis med različnimi željami in pričakovanji. Program je veliko pozornost namenil zgodovinskim temam, povezanim z oblikovanjem slovenskega naroda.²⁷

Po sprejemu programske sheme so se razmere v društvu umirile. Leto 1906 je bilo tako najbolj umirjeno v zadnjih sedmih letih. Razlog za to so bili zmanjšani interes politike za društvo, redkejši polemično-napadalni časopisni članki ter usmerjanje vodilnih osebnosti matice v konstruktivne projekte, ki niso bili politično sporni. V prvi vrsti so to bili sodelovanje z Matico hrvatsko, spremljanje vseučiliškega problema²⁸ ter priprava tehniške terminologije.²⁹ Sodelovanje z Matico hrvatsko je ob Ilešičevih večletnih prizadevanjih dobilo potrditev naprej v sredini januarja 1906 v književnem odseku ter nekaj dni kasneje še v odboru. Sprejeto je bilo tesnejše književno sodelovanje. Formalno je sodelovanje Matica v Zagrebu potrdila naslednji mesec. Obe društvu pa sta se sočasno dogovorili o recipročnem izdajanju knjig. Po načrtu bi morala vsaka izmed matic izdati vsako leto knjigo avtorja sosednjega naroda. Za prvega v zbirki "Hrvaške knjige" je bil pri Slovenski matici izbran dr. Fran Ilešič.

Umiritev strasti je bilo opaziti tudi na 42. občnem zboru 16. 5. 1906. V nagovoru je predsednik Levec poudaril, da se je v društvo vrnila "SLOGA". Zaradi tega se je število članov povečalo za 200. Na občnem zboru so obravnavali Ilešičev predlog, da bi za hrvaške člane znižali ustanovnino. Predlog je bil zavržen, kar kaže na to, da v odboru le ni vladalo takšno navdušenje nad "pobratenjem" z Matico hrvatsko.³⁰

Da je bilo leta 1906 le zatišje pred nevihto, je pokazal nadaljnji razvoj dogodkov. Na zaostrene razmere nakazujeta odstopa dolgoletnega tajnika Evgena Laha in predsednika Levca. Prvi je konec februarja 1907 odstopil zaradi zdravstvenih razlogov. Levec, ki je odstopil pol leta kasneje, ni v odstopni izjavi navedel nobenega posebnega razloga. Njegov odstop je bil tudi presenečenje, saj je odstopil julija 1907, le dva meseca po ponovni izvolitvi za predsednika društva. Iz kasnejše razprave v okviru društva je razvidno, da je odstopil zaradi strahu pred škandalom. Na to je opozoril Ilešič, ko je novembra 1907 Levec vrnil zahvalno diplomo kot "pričo slovenske hvaležnosti". Ilešič je poudaril, da bi v primeru bolj navdušene zahvale dotedanjemu predsedniku Levcu v društvu lahko nastal odpor in stvar bi se lahko dodatno zaostрила. Na skrajno zaostrene razmere nakazuje Levčev nastop

²⁷ Prav tam.

²⁸ Pričakovanja zainteresirane javnosti so bila velika. Lahko bi rekli nerealna, saj je bilo vseučiliško vprašanje tako v Avstro-Ogrski kakor tudi kasneje v Kraljevini Jugoslaviji v prvi vrsti politično vprašanje. Od društva so pričakovali, da bo organiziralo javne manifestacije, shode ter druge odmevne dogodke. Tako je ljubljanski župan Ivan Hribar junija 1907 Matici predlagal, da naj se postavi odločneje na čelo akcije za ustanovitev slovenskega vseučilišča. Pri tem je Hribar mislil na organizacijo shoda, ki ga je Odbor za slovensko vseučilišče, ki mu je Matica prepustila prvenstvo, organiziral 23. 6. 1907. Kljub temu je 24. 6. 1907 Matica poslala poslanski zbornici na Dunaju prošnjo za ustanovitev slovenskega vseučilišča in za slovenske srednje šole. ARS, AS 621, šk. 21.

²⁹ Željko Oset: Vpliv modernizacije na oblikovanje slovenskega naravoslovno-tehničnega besedišča. V: Podobe modernizacije. Poglavlja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju, Ljubljana 2009, str. 350-374.

³⁰ ARS, AS 621, šk. 20.

kot priče v zadevi Knez³¹ na ljubljanskem sodišču. V zapisniku je navedeno, da je kričal.³²

Kljub očitno razgretemu notranjemu ozračju v društvu je sama organizacija 43. občnega zbora 29. 5. 1907 potekala navzven v najlepšem redu. Bila je prelomna, saj je prvič na občnem zboru Slovenske matice spregovoril predsednik Matice hrvatske, profesor Vekoslav Klaić. V pozdravnem nagovoru je opozoril, da sodelovanje med obema maticama izvira iz skrajne potrebe. Izrazil je pričakovanje, da sodelovanje ne bo samo "zveza medenega tedna, polna lepih besed, saj ta zveza ni zveza samo srca, ampak tudi uma (eine Vernunftsheirat)". Kot dobro je sodelovanje med društvoma ocenil predsednik Levec. Opozoril je na veliko zanimanje za izdane publikacije, kar je "dokaz, da ta literarna vez ni izšla iz kratkega navdušenja in da bi bila le kratke dobe, ampak da ostane trajna v čast in srečo obema narodoma". Praznično razpoloženje je nato v nadaljevanju popestril Levec z novico, da je društvo pridobilo precej članov, saj jih je konec leta štel 3461 (od tega 6 častnih, 208 ustanovnikov, 3121 letnikov in 126 naročnikov).

Volitev društvenih funkcionarjev je potekala na 152. seji odbora 14. 6. 1907. Z vzklikom je bil za predsednika izglasovan Fran Levec. Oba podpredsednika so nato izvolili po listkih. Prvi podpredsednik je postal Peter Grasselli, drugi pa Ivan Sušnik.³³ Levec je na mestu predsednika ostal zgolj mesec, saj je že 17. 7. 1907, kot rečeno odstopil z mesta predsednika Slovenske matice.

Volitve novega predsednika Slovenske matice so potekale na 153. seji odbora 25. 9. 1907. Izvedbo volitev je zasenčil sestanek skupine liberalnih somišljenikov na predvečer volitev v društveni pisarni. Na sestanku, ki ga je organiziral Ivan Šubic za liberalni krog odbornikov društva, so za svojega kandidata izbrali dr. Ilešiča. V imenu "nepovabljenih odbornikov" je kanonik Sušnik protestiral proti izvedbi strankarskega sestanka. Motilo ga je, da je bilo vabilo za večerni sestanek poslano z uradnimi emblemi društva. Zaradi tega je Sušnik napovedal, da sam ne bo glasoval, tako kot tudi ne njegovi stanovski tovariši (Gruden, Opeka in Ušeničnik). Ob tem je posebej izpostavil, da proti Ilešiču kot kandidatu za predsednika nimajo nič. Ravnatelj Šubic je pojasnil, da je sestanek potekal v društvenih prostorih, ker se niso želeli sestati v gostilni. Ob tem je poudaril, da se "v sedanjih časih, ko je toliko strank, se povsod shajajo prijatelji-somišljeniki, ako gre za važno stvar in volitve društvenega predsednika je gotovo važna zadeva, o kateri se je bilo treba pomeniti". Od prisotnih 29 odbornikov je bilo oddanih 22 glasovnic, 4 glasovnice pa so bile oddane prazne.³⁴ Perušek je dobil en glas, 17 glasov pa Ilešič, s čimer je postal novi predsednik Slovenske matice.³⁵

³¹ Pravidanje za zapuščino po Knezu, ki je svoje delnice zapustil Slovenski matici. Za skrbnike oporoke je določil prof. Josipa Jesenka, Ivana Hribarja in Ivana Tavčarja. Hribar in Tavčar sta svoje delnice prepustila društvu. Jesenko pa je želel delnice pridobiti v svojo posest, da bi lahko nato z njim prosto razpolagal. S tem namenom je sprožil tožbo, v kateri je zahteval, da mu društvo prepusti delnice Narodne tiskarne. Sodni postopek se je vlekel več let. Spremljanje postopka je sprožalo idejno-politične konfrontacije. Ob tem velja opozoriti, da sta ravno ustanovitev Narodne tiskarne ter nasprotovanje Vošnjakovega kroga za ustanovitev društvene tiskarne botrovala sporu, ki je sprožil prvi veliko krizo Slovenske matice leta 1872.

³² ARS, AS 621, šk. 21.

³³ Prav tam.

³⁴ V zapisniku je zapisano, kdo je oddal prazne glasovnice, kljub temu da so bile volitve tajne, zaradi česar zapisnikar ni mogel vedeti, kdo je oddal prazen list ali sploh ni volil.

³⁵ ARS, AS 621, šk. 21.

Novega predsednika je na začetku mandata čakala priprava programa za obdobje 1908-1910. Na prvi seji odbora po izvolitvi novembra 1907 je predlagal ob 400. obletnici rojstva Primoža Trubarja slavnostno akademijo in izdajo Trubarjevega zbornika, saj je "take prilike treba izrabiti za književno delovanje". Sočasno so razpravljali o proslavi 100. obletnice rojstva Janeza Bleiweisa. Prioritetno so obravnavali Trubarjevo slovesnost, ki je bila bolj problematična kot Bleiweisova. Predsednik je predlagal javno akademijo, kar je sprožilo burno razpravo med odborniki Slovenske matice. Sprva je javno proslavo nameravalo pripraviti Društvo slovenskih pisateljev in časnikarjev, ki pa je na pobudo Matice slednji prepustilo vodstvo pri organizaciji. Dr. Detela je bil za "javno slavlilo Trubarjevega književnega delovanja". Nasprotoval pa je javni akademiji, saj se je bal, da bi govornike zaneslo na versko in socialno področje, kar bi lahko sprožilo neprijetnosti ter poostriilo domače spore. Izpostavil je možnost negodovanja kmetov ob Trubarjevi proslavi zaradi njegove povezave z zemljiškimi gospodi, ki so v 16. stoletju na eni strani zmanjšali pravice kmetov ter sočasno radodarno podpirali protireformacijo. Detelovo bojazen je skušal pomiriti predsednik, ki je Trubarjevo slovesnost primerjal s Prešernovo. Izpostavil je, da je Trubar "začetnik naše književnosti, zato ga proslavljamo, ne pa kot verskega reformatorja. Proslava tega moža bo svečan spomin na dobo, ko smo začeli pisati v domačem jeziku. Od ljudstva se ne oddaljuje, kdor slavi moža, ki je ljudstvo učil čitati in pisati". Odbornik Anton Terstenjak je predlagal, da bi matica organizirala akademijo v sodelovanju z Društvom slovenskih pisateljev in časnikarjev. Ilešič je nasprotoval temu predlogu, saj bi bila proslava s tem umeščena v čas jugoslovanskega časnikarskega shoda v Ljubljani, kar bi dodatno zaostriilo razmere v društvu. Na to je opozoril tudi Detela, ki je napovedal, da bo akademija povzročila hude domače spore. Z Detelo se je delno strinjal tudi Tavčar, ki je opozoril, da je o Trubarju težavno pisati "v sedanjih časih". Zato je predlagal, da društvo pisateljem in cenzorjem svetuje taktno delovanje. Tavčar je bil skeptičen zaradi morebitnega povezovanja Trubarja z nemštvom oziroma naslonitve na nemštvo z reformacijo. Kljub pomislekom je bila ideja za izvedbo akademije v čast Trubarju potrjena. V uredniški odbor za pripravo književnega spomenika so bili izbrani Šlebinger, Šmid, Bučar, Gruden, Kovačič, Pivko in Pleteršnik.³⁶

V književnem programu za leti 1909 in 1910 je bila posebna pozornost posvečena francoski dobi, 100. obletnici rojstva Stanka Vraza in Ljudevita Gaja. Ob tem je iz načrta povsem izpadel Janez Bleiweis. Ob sprejemanju programa je predsednik opozoril, da je društvo na novo oživelo, saj je leta 1907 do 5. 11. pristopilo ali obnovilo članstvo 589 "udov". Ob tem velja omeniti, da je po drugi strani kar nekaj katoliških bralnih društev izstopilo iz društva.³⁷

Društveno klimo je še naprej segreval Karel Štrekelj, ki je konec leta 1907 spraševal, zakaj njegov rokopis še ni v tiskanju. Ob tem ga je zanimalo, kako so klerikalci sprejeli novo papeško encikliko. Sumil je namreč, da je do zakasnitve

³⁶ ARS, AS 621, šk. 1. Ob tem velja opozoriti, da proslava 300. obletnice smrti Primoža Trubarja 1886 ni povzročila svetovnonazorskih razprtij v društvu Slovenska matica ali celo načela politične sloge. Slovesnost je 3. 7. 1886 v ljubljanski čitalnici organiziralo Pisateljsko podporno društvo. Slavnostni govornik je bil Fran Levce, predsednik Slovenske matice. Terstenjak, Pisateljsko podporno društvo v Ljubljani, str. 35-36.

³⁷ ARS, AS 621, šk. 21.

prišlo zaradi okrožnice, saj "če še pri tem snopiču iščejo dlak v jajcu, potem je pač Ljubljana naša abdera".³⁸

Organizacija akademije in zbornika je potekala nemoteno. Zanimanje za Trubarja je bilo precejšnje. Medtem pa je vladalo skromno zanimanje za Bleiweisa, zaradi česar je bil Bleiweisov zbornik prestavljen v leto 1909. Na 158. seji odbora 3. 4. 1908 so v razpravi odločali o tisku Matičinih publikacij za leto 1909. Kljub večletnem deficitu so se odločili, da bodo Trubarjev zbornik tiskali v "lepšem ovitku in tisku". Odločili so, da bo v zborniku izšel Trubarjev epitaf in faksimile rokopisa, ki ga je Matici poslal Maister. Sama organizacija pa je povzročala idejna valovanja na Slovenskem. Na 44. rednem občnem zboru je Ilešič opozoril, da marsikdo izstopa iz kulturnih društev ali jim celo napoveduje bojkot. Na to, kako resno je Ilešič vzel stanje, nakazuje njegovo predavanje na temo odnosa med kulture in politike. Stanje je bilo namreč alarmantno, saj za leto 1907 članarine ni plačalo okoli 700 starih "udov", kar je predstavljalo dobro petino članov. Takšen upad so delno nadomestil novih člani iz Slovenije, v večjem obsegu pa naročniki iz Hrvaške. Tako je za leto 1907 plačalo polno članarino 3231 oseb, polovično članarino pa 576 oseb. Skupaj je bilo torej 3807 članov, kar je bilo 534 več kot leta 1906.³⁹

Med 8. in 10. septembrom 1908 je potekal časnikarski kongres v Ljubljani. Ob tej priložnosti je župan Hribar pozval someščane, naj okrasijo svoje hiše. Sočasno kot kongres je 8. 9. 1908 potekala v veliki dvorani Mestnega doma Trubarjeva akademija. Dvorana je bila slavnostno okrašena z eksotičnim rastlinjem, zastavami in Trubarjevo sliko. Slavnostni govornik Ilešič je v govoru izpostavil delovanje "slovenskega literarnega Kolumba". Sama slovesnost je bila dobro obiskana, saj je tajnik v poročilu odboru Slovenske matice navedel, da se je "naroda kar trlo". Po končani akademiji so udeleženci akademije prisostvovali postavitvi temeljnega kamna za Trubarjev spomenik.

Samo dogajanje okoli Trubarjeve slovesnosti so zasenčili septembrski dogodki. V Ljubljani so bile kot odmev na ptujske dogodke med 18. in 20. septembrom organizirane velike protinemške demonstracije, ki so se razvile v nemire in nasilno slovenizacijo imen ulic, trgov in cest v Ljubljani. Demonstracije so se končale ob posredovanju orožnikov in vojske. V posredovanju vojske so umrli trije demonstranti. Splošnemu zgražanju se je pridružila Slovenska matica, ki je 7. 10. 1908 pripravila žalno sejo. Ilešič je opozoril na to, da so dogodki simptom političnega stanja, ter na pomanjkanje slovenskih vodstvenih delavcev na estetskem in intelektualnem ter na področju notranje kulture.⁴⁰

Slovenska matica je leto 1908 sklenila uspešno, saj je društvu za leto 1908 poravnalo članarino 4678 letnikov, od tega kar 551 Hrvatov. Zbliževanje z Matico hrvatsko je tudi poglobljena značilnost vodenja društva pod Franom Ilešičem. Tako je predsednik maja 1909 predlagal organizacijo Ilirske in Gajeve akademije. Njegov predlog je odbor potrdil kakor tudi nakup delnic v Gajejem domu. Proslava ob stoletnici Ilirskih provinc se je začela 5. 11. 1909 s predavanjem o francoski dobi ter se nadaljevala 7. 11. s slavnostno akademijo in banketom.

³⁸ ARS, AS 621, šk. 22.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ ARS, AS 621, šk. 22.

*Trubarjev spomenik.*⁴¹ *Temeljni kamen je bil postavljen 8. 9. 1908 na vogal Bleiweisovega parka ob Narodnem domu, kljub temu da je župan Hribar že leta 1907 obljubil, da bo spomenik postavljen ob proslavi 400. obletnice rojstva Primoža Trubarja. Zbrane udeležence je ob postavitvi nagovoril dr. Ivan Tavčar.*⁴² *Kip za spomenik, ki ga je izdelal Franc Berneker, pa je bil postavljen naslednje leto. Stroški izdelave in postavitve spomenika so bili 10000 kron.*⁴³

Po uspešni izvedbi druge akademije se je odbor 26. 11. 1909 seznanil s tem, da je Čerin, ki je prispeval sestavek⁴⁴ za Trubarjev zbornik, sprožil sodni spor. Od Matice je zahteval 500 kron odškodnine in ponatis eksemplarja svojega nemškega rokopisa ali pa samo 2000 kron odškodnine. Čerin je namreč poslal rokopis v nemščini, ki ga je nato odbor prevedel v slovenščino. Nato je pred tiskom Čerin odobril korekturo. Ko pa je bil Trubarjev zbornik že natisnjen, si je premislil in zahteval popravke tiskane verzije.⁴⁵

Novo torišče sporov se je v Matici pojavilo ob Ilešičevem predlogu ustanovitve znanstvenega odseka, v katerem bi sodelovale tudi osebe, ki niso člani društva. Predlog je na 169. seji odbora konec decembra 1909 naletel na nasprotovanje dr. Detele, saj bi se, kot se je izrazil Detela, tako spremenila izdajateljski koncept in značaj društva. Po mnenju odbornika Detele Matica ni bila niti finančno zadosti podkovana niti ni obstajala ustrezna ponudba rokopisov z znanstveno vsebino.

⁴¹ Srečko Krese: Naprej zastave slave. Celje 1990, str. 143.

⁴² Kaj je Tavčar pri odkritju Trubarjevega temeljnega kamna zamolčal?. V: Slovenec, 10. 4. 1908, št. 207, str. 3.

⁴³ ARS, AS 621, šk. 26.

⁴⁴ Josip Čerin: Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in njih poraba v poreformacijskih časih. V: Trubarjev zbornik. Slovenska matica, Ljubljana 1908, str. 126-244. Odbor je sprejel posebna navodila za prevajalca rokopisa. Naročili so, da jezik Cirila in Metoda ne sme prevajati kot slovenskega, poleg tega pa "naših pesmi iz časa pred 16. vekom" kot staroslovenskih, kakor so jih imenovali tudi protestantje. V navodilih se kaže recepcija makedonske teorije, ki jo je utemeljil Vatroslav Oblak.

⁴⁵ ARS, AS 621, šk. 23.

Poleg tega je bilo po mnenju dr. Detele na Slovenskem premajhno povpraševanje po tovrstnih vsebinah, zaradi česar bi društvo naletelo na težave. S tem argumentom se je strinjal tudi Ilešič, ki pa je rešitev za tiskanje znanstvenih vsebin videl v poglobljenem sodelovanju s Hrvati. To je bilo drugo področje, ki je pri nekaterih sprožalo negodovanje, pri drugih celo upor proti predsedniku. To se je posebej pokazalo v volitvah društvenih funkcionarjev na 173. seji odbora 15. 4. 1910. Na zasedanju so razpravljali o domnevno podtaknjenih glasovnicah. Po temeljiti razpravi so odborniki potrdili veljavnost volitev. Poskrbeli so, da volitve ne bi postale javna časopisna afera, ki bi imela negativen vpliv na Slovensko matico. Tako se je uradni dopis o volitvah matičnih funkcionarjev za leto 1910 izgubil v upravi časnika Slovenec. Kasneje, ob izstopu so svetovnonazorsko desno usmerjeni odborniki to gesto podpore društvenemu predsedniku obžalovali. EkspONENTA liberalnega političnega pola, časnik Jutro,⁴⁶ je predsednik Ilešič pozval, naj ne piše o aferi.⁴⁷

Ilešičeva politika vzajemnosti z Matico hrvatsko je naletela na več ovir. Eden takšnih sporov je bila razprava o finančni podpori Branku Drakslerju za ilustrirano knjigo Vrazovih pesmi iz fonda Hrvaške knjižnice Slovenske matice. V ostri razpravi je temu nasprotoval Ilešič, saj se je bal, da bi to omajalo sodelovanje s Hrvati. Ključni podpornik predloga je bil blagajnik društva Milan Pugelj, ki ga je odločno podprl odbornik Detela. Predsednik in Detela sta si izmenjala kopico hudih obtožb in osebnih napadov. Na glasovanju je zmagal blagajnikov predlog, kar nakazuje na nepodpore Ilešičevemu tempu zblíževanja z Matico hrvatsko. Razmere so se zaradi tega zaostriale. Kaplja čez rob je bila premajhna podpora za izvedbo Vrazove akademije na seji odbora 2. 12. 1910.⁴⁸ Dodatno so se zaostriala razmerja na seji odbora 22. 2. 1911, na kateri je Detela sporočil, da ne namerava več kandidirati za odbornika. Kot razlog je navedel ostre besede dr. Ilešiča na seji 14. 6. 1910. Po polemični razpravi se je Detela vendarle odločil za kandidaturo. Ilešič je to razumel kot nezaupnico, zato je 27. 2. 1911 odstopil. Kot razlog za odstop je navedel neupravičeno finančno podporo Branku Drechslerju za izdajo študije o Stanku Vrazu, ki jo je napisal Branko Vodnik. Akcijo za umik ostavke je vodil podpredsednik Grasselli, ki je na koncu Ilešiča uspel prepričati, da je ostal predsednik Slovenske matice. V ta namen je 1. 3. 1910 pripravil sestanek ljubljanskih odbornikov. Ilešič je pojasnil, da je bil razlog za odstop občutek nasprotovanja ob angažiranju za jugoslovansko idejo. Ob tem je poudaril, da tudi društvo Pravniki in Glasbena matica ubirata enako pot glede jugoslovanskega vprašanja. Nato je odbor potrdil zavezo za sodelovanje z drugimi jugoslovanskimi društvi. V razpravi, ki se je razvila, so odborniki ocenjevali, da je nestrinjanje posledica Ilešičevega značaja, zmes strastnosti in prevelike občutljivosti. Na demokratični deficit je opozoril odbornik Gruden, ki je menil: "v Matici so različni nazori glede jugoslovanskega programa." Še bolj ekspliciten je bil odbornik Opeka, ki je poudaril, da je "Matica v prvi vrsti slovenska", zato se mora predsednikovo delovanje gibati strogo v mejah društvenih pravil. Nasprotovanje predsednikovim aktivnostim je izrazil tudi organizator sestanka na predvečer volitev 1907, odbornik Šubic. Podobno kot Grudna ga je motila Ilešičeva samovolja, zato je

⁴⁶ Jutro, neodvisen politični časnik, ki je v letih 1910-1912 izhajal v Trstu in Ljubljani.

⁴⁷ ARS, AS 621, šk. 25.

⁴⁸ Prav tam.

predlagal, da naj se predsednik z načelniki odsekov najprej posvetuje, šele nato skliče seje in predlaga sklepe.⁴⁹

Razburkane strasti so se nato za dobro leto pomirile. Ponovno so jih razvnele volitve odbornikov na 47. občnem zboru maja 1912. Predsednik je na volilno listo odbornikov umestil 11 kandidatov za 10 prostih mest. Do tedaj je bila praksa, da je bilo na volilnih listah toliko kandidatov, kolikor je bilo prostih mest v odboru. Zaradi tega sta iz odbora konec marca 1912 izstopila odbornika Ušeničnik in Opeka. Kot razloga za izstop sta navedla nelojalnost predsednika in nelegalno uničenje glasovnic po glavni skupščini leta 1910. Za posrednika med njima in odborom je bil izbran dr. Detela, ki pa je to nehvaležno opravilo kasneje prepustil dr. Grudnu. Posredovanje ni bilo uspešno, saj so na 191. seji odbora 11. 6. 1912 sprejeli dokončen izstop Opeke in Ušeničnika.⁵⁰

Na 192. seji odbora 15. 7. 1912 so obravnavali predlog dr. Glonarja, da bi o svojem tastu, dr. Štreklju, napisal biografski prispevek. Na to je reagiral strastni nasprotnik Štreklja, odbornik Opeka, ki je predlagal omejitve in izločitev morebitnih osebnih napadov na člane odbora. Odbor je presenetljivo sprejel njegov predlog, saj je pripadal krogu odbornikov z desnosredinskim svetovnim nazorom, ki so v odboru predstavljali manjšino. Matica je sočasno izkazala interes za Štrekljevo zapuščino, predvsem za "Spotkljive pesmi", ki jih sicer ni nameravala izdati, ampak pridobiti v posest.⁵¹

Do dokončnega preloma v odboru je prišlo ob razpravi o Ilešičevem komentarju slovensko-hrvaškega katoliškega shoda, ki ga je označil s sintagmo "kulturno društvo in nekulturna prireditelj". Na seji odboru 9. 10. 1913 se je razvila strastna razprava. Dr. Požar je v razpravi poudaril, da so Matico ustanovili katoliki, ki še zmeraj predstavljajo večino članov. Mnenje drugega kroga odbornikov je predstavil dr. Pestotnik, ki je poudaril, da je debata plod trenj, ki so nastala kot rezultat razmaha političnega katolicizma po letu 1890 na Kranjskem. Pestotnik je ocenil, da je prepad med obema skupinama somišljenikov takšen, da je vsebinska razprava nemogoča ter kot taka neproduktivna. Pristal je na ločevanje duhov kot slovensko realnost in je predlagal, da ustanovimo "si vsak svojo univerzo, kričimo vsak iz svojega katedra drug na drugega o pravosti naziranja". V glasovanju, ki je sledilo razpravi, je 16 od 25 odbornikov podprlo predsednika Ilešiča. Po glasovanju je iz odbora Slovenske matice izstopilo sedem odbornikov (Anton Breznik, dr. Detela Fran, dr. Fran Finžgar, Ivan Grafenauer, Ivan Sušnik, dr. Josip Gruden in dr. Jože Debevec). Kot razlog za odstop so navedli zahrbtno ravnanje predsednika na volitvah članov odbora. S tem je Slovenska matica, vsaj kar se tiče sestave odbora, postala nedvoumna liberalna trdnjava.⁵² Slednjega niso uspeli dolgo uživati, saj je bila Slovenska matica 15. 9. 1914 razpuščena zaradi kršitve statuta. Zato je ministrstvo za notranje zadeve imenovalo upravitelja, ki je društvo obremenil z ogromnim posojilom ob začetku prve svetovne vojne.⁵³

⁴⁹ ARS, AS 621, šk. 26.

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ Prav tam.

⁵² ARS, AS 621, šk. 27.

⁵³ Prav tam.

Sklep

Na Slovenskem je konec 19. stoletja svetovnonazorska diferenciacija toliko napredovala, da lahko govorimo o kulturnem boju. Odražal se je pri argumentaciji in boju za položaje v civilni družbi. Temu se ni uspela izogniti niti Slovenska matica kot vodilno slovensko kulturno društvo. Svetovnonazorska trenja v Slovenski matici so se v večjem obsegu začela pojavljati konec devetdesetih let 19. stoletja. Torišče nesoglasij med posamezniki različnih nazorov so predstavljali določanje založniškega programa, recenziranje prispelih rokopisov, udeležba društva na javnih prireditvah in zasedanje vodilnih mest v društvu. Glede na omenjeno lahko obdobje od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne razdelimo v dve dobi. V prvi dobi je bil predsednik Fran Levec, končala pa se je z njegovim odstopom 1907 po dvaindvajsetletnem predsednikovanju društvu. Zanj je značilen trk med zahtevo po podreditvi moralno-estetskih kriterijev ter zavzemanjem za uveljavitev kulturnih in znanstvenih kriterijev po zgledu razvitih evropskih narodov. Posebej problematično je bilo izdajanje Narodnih pesmi zaradi "robotih in kosmatih pesmi". Za prvo dobo je značilno tudi poudarjanje potrebe po slogi ter načelno zavračanje strankarstva pri delovanju društva. Kljub temu se Matica ni uspela izogniti kulturnemu boju, ki je okoli leta 1900 dobil jasno razpoznavne oblike.

Po izvolitvi novega predsednika leta 1907 se je marsikaj spremenilo. Novi predsednik je postal dr. Fran Ilešič. Postopek njegove izvolitev je zaznamoval strankarski sestanek društvenih odbornikov na predvečer volitev. Zaradi tega so protestirali odborniki, ki niso bili povabljeni na sestanek. Za drugo dobo, ki je trajala do prve svetovne vojne, so značilni zelo aktiven predsednik, priprava Trubarjeve slovesnosti, trenja ob volitvah članov odbora, opustitev brezpogojnih prizadevanj za slogo in s tem sprejem različnosti. Kljub temu je sloga ostala zaželeno, a ne na račun podreditve krščanskim moralno-estetskim standardom. Kot predsednik je Ilešič ubral avtokratski način vodenja društva, kar je povzročalo neodobranje pri svetovnonazorskih somišljenikih ter jezo pri odborniki desnega svetovnega nazora. To je bilo posebej opazno pri projektu književnega sodelovanja z Matico hrvatsko. Odbornike je motil tempo procesa zblíževanja, ki je v kombinaciji s predsednikovimi značajskimi lastnostmi skrbel za prilivanje olja na ogenj že obstoječih nesoglasij. Pomemben dogodek za društvo je bila priprava proslave ob 400. obletnici rojstva Primoža Trubarja. Ob napovedi proslave se je razvila polemična svetovnonazorska razprava. Z izvedbo priprav na akademijo in izdajo Trubarjevega zbornika pa so se razmere vrnile v tirnice pred napovedjo proslave. Razlogi za to so bili v previdni organizaciji slovesnosti in predvsem v septembrskih demonstracijah, ki so zasenčile problem Primoža Trubarja. Trenja v odboru so se v društvu poglobljala predvsem ob izvedbi volitev članov odbora. Zaradi volitev sta tako leta 1912 iz odbora odstopila Ušeničnik in Opeka. Do dokončnega svetovnonazorskega preloma v odboru je prišlo ob razpravi o Ilešičevem komentarju slovensko-hrvaškega katoliškega shoda: "kulturno društvo in nekulturna družba". Na glasovanju po razpravi je 16 od 25 odbornikov podprlo predsednika Ilešiča. Zaradi tega je odstopilo sedem odbornikov, pristašev katoliškega tabora. S tem je Slovenska matica postala nedvoumna liberalna trdnjava, česar pa zaradi razpustitve društva v mesecih po začetku vojne liberalci niso uspeli uživati.

Željko Oset

IDEOLOGICAL-POLITICAL DISPUTES IN THE SLOVENSKA MATICA SOCIETY FROM THE
END OF THE 19TH CENTURY UNTIL WORLD WAR I

S u m m a r y

In the end of the 19th century the ideological differentiation in Slovenia was so significant that we can talk about a cultural struggle. Not even the leading Slovenian Cultural Society Slovenska matica could avoid this. The conflicting world views in the Slovenska matica institution started manifesting themselves more notably towards the end of the 1890s. The disagreements between the individuals of different views focused on the establishment of the publishing programme, reviews of the manuscripts received, participation of the Society at public events and the structure of the leading positions in the Society. In view of this the time from the end of the 19th century until World War I can be divided into two periods. The first period took place when Fran Levce was the president of Slovenska matica and it ended after 22 years of his presidency of the Society with his resignation (1907). The conflict between the demands for the subordination to moral and aesthetic criteria and the efforts to establish cultural and scientific criteria based on the model of the developed European nations was characteristic of this period. The publishing of (Narodne pesmi) Folk Songs was especially problematic because of the "coarse and bawdy songs". The emphasis of the need for unity and the principled refusal of party interests in connection to the activities of the Society were characteristic of the first period. The second period started after the election of the new president Dr. Fran Ilešič. The procedure of his election was marked by a party meeting of the members of the Society Committee on the eve of the elections. Members of the Committee who were not invited to the meeting protested this. The second period, lasting until World War I (1914), was characterised by a very active president, the preparation of the celebration of the 400th anniversary of Primož Trubar's birth, conflicts during the election of Committee members, and abandonment of the unconditional efforts to insure unity and thus the acceptance of differences. Despite this unity remained welcome, but would no longer be ensured by means of subordination to Christian moral and aesthetic standards. As president, Ilešič managed the Society in an autocratic manner, which gave rise to disapproval of members with the same world view as well as anger of the Committee members belonging to the right wing. This was especially noticeable during the project of literary cooperation with the Croatian Hrvatska matica organisation. Committee members resented the speed of the approximation process, which, in combination with the president's character, even intensified the already existent discord. The preparation of the celebration of the 400th anniversary of Primož Trubar's birth was an important event for the Society. When the celebration was announced, a controversial ideological discussion took place. The reasons for this were the careful organisation of the ceremony and especially the September demonstrations, which overshadowed the issue of Primož Trubar. The final ideological breaking point in the Committee was reached during the discussion of Ilešič's comments about the Slovenian-Croatian Catholic gathering. At the vote after the discussion 16 of 25 Committee members supported president Ilešič. Because of this seven Committee members - supporters of the Catholic camp - resigned. Thus the Slovenska matica organisation became an openly liberal stronghold; however, the liberals did not get to enjoy this because the Society was disbanded in the months after the beginning of the war.